

TÜRK ARAP İLİŞKİLERİNİN SON KIRILMA NOKTASI: MEDİNE’NİN TAHLİYESİ

Süleyman BEYOĞLU*

ÖZET

Hicaz’da Osmanlı hâkimiyeti dört asır kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti kutsal mekânların koruyucusu olmuştur. Bu durum Şerif Hüseyin isyanı ile ortaya çıkan dünya savaşı yıllarında bile devam etmiştir. Osmanlı Devleti bu isyana rağmen Medine’den çekilmemiş aksine burayı tarihte eşine az rastlanır bir şekilde savunmuş ve Medine’yi hiçbir tahribata uğratmadan Araplara teslim etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin, Medine, Arap.

THE END BROKEN POINT OF TURKISH - ARABIAN RELATIONS: THE EVACUATION OF MEDİNE

ABSTRACT

The Ottoman rule in Hicaz took four centuries. The Ottoman State became the protector of the Holy Places. This situation has continued although revolt of Şerif Hüseyin which emerged during World War I. The Ottoman State did not retreat from Medine although the rebellion. Ottomans defended and delivered Medine to Arabs without any damage.

Key Words: Ottoman State, Şerif Hüseyin, Medine (State), Arab.

---

* Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, T. C. Tarihi Anabilim Dalı.

Abbasilerden itibaren müstakil olarak idare edilen Mekke ve Medine’de Türk valiler görevlendirilmekteydi¹. Bir süre Selçuklular ve Eyyubiler adına hutbe okunan bu kutsal şehirlere Osmanlı ilgisi çok erken bir tarihte başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet zamanında hac yolu hizmeti konusunda Osmanlı-Memlûk nüfuz mücadelesi bu ilginin bir sonucudur. 1517’de Mısır’ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethi ile birlikte Mekke ve Medine’nin hâkimiyeti Memlûklulardan Osmanlılara geçti.

Sultan Selim, Kahire’de iken Hicaz’a asker sevk etmeyi düşünür endişesiyle Mekke Emiri Şerif Berekat oğlu Ebû Nümeý başkanlığında bir heyeti Kahire’ye göndererek itaatini bildirdi. 6 Temmuz 1517’de huzura kabul edilen Mekke heyetini Yavuz Sultan Selim çeşitli hediyeler ve Şerif Berekat’ı Mekke emirliğine tayin ettiğine dair bir menşurla Mekke’ye gönderdi. Mekke Emiri Şerif Berekat’ın Hadimü’l-Haremeyn sıfatıyla andığı Sultan Selim’in hilatini giyerek adına hutbe okutmasıyla Hicaz’da Osmanlı hâkimiyeti fiilen başladı².

Haremeyn’e hâkim olan Osmanlılar hilafeti Abbasilerin mirasçısı gibi değil, İslam’ın ve kutsal yerlerin koruyucusu ve hizmetçisi olarak algılandılar. Peygamber soyundan gelen Mekke emirlerine duydukları saygıdan dolayı imtiyazlı yönetimlerini devam ettirdiler. Daha sonraları Aden ve Yemen’i de ele geçirerek Kızıldenizi kontrol altına alıp, Haremeyn’in güvenliğini sağladılar. Hicaz halkın ihtiyaçlarını karşılamaya ve hac yolunun güvenliğini sağlamaya öncelik verdiler. Osmanlı Devleti, bazı asayiş olayları dışında Mısır’da isyan eden Bulut Kapan Ali Bey’in bir süre Mekke’yi ele geçirmesi (1770) ve siyasi bir hareket hüviyeti kazanan Vehhâbilerin (1744) ortaya çıkışına kadar bölgedeki otoritesini önemli ölçüde devam ettirdi. İbn Suud’un Necid merkezli saldırıları karşısında şehri koruyamayacağını düşünen Medine muhafızı Vehhabi tehlikesinin önlenemez hale

¹ Abbasiler döneminde Mekke ve Medine tarihi hakkında geniş bilgi için bk: Mustafa Sabri Küçükbaşçı, **Abbasilerden Osmanlılara Mekke – Medine Tarihi**, İstanbul 2007

² Feridun M. Emecen, “Hicaz’da Osmanlı Hâkimiyeti’nin Tesisi ve Ebu Nümeý”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 14(1994), s. 87.

geldiğini İstanbul'a bildirdi (1805). Bu arada Mekke'yi Vehhabilerden geri alan Şerif Galip, Medine üzerindeki haklarından vazgeçerek, şehri Suud b. Abdülaziz'e bıraktı. Şehre giren Vehhabiler en önemli su kaynağı Aynüzzerk kanalını ve bütün ziyaretgâhları tahrip ettiler ve yağmaladılar. Hz. Peygamber'in kabrini ise galeyana sebep olur endişesiyle yıkmaktan vazgeçtiler. Osmanlı Devleti Hicaz'da yeniden hâkimiyetini sağlamak için Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa komutasında gönderdiği kuvvetlerle 2 Aralık 1812'de Medine geri alındı. Tosun Paşa Medine ve Mekke'den uzaklaşmasına karşılık babasının yerine emir olan Abdullah b. Suud ile bir anlaşma yaptı. Mehmet Ali Paşa bu anlaşmayı onaylamayarak oğlu İbrahim Paşa komutasında ikinci bir orduyu Hicaz'a gönderdi(1816). Mekke ve Medine'de devlet otoritesi tekrar sağlanarak Vehhabilerin yaptığı tahribat onarıldı³. Tanzimat döneminde Hicaz Vilayeti kuruldu⁴.

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, Mekke emirlerinin bağımsız davranma istekleri, Arap milliyetçilik hareketlerinin hız kazanması ve Avrupa Devletlerinin bölgeye aratan ilgisi XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin denetimin daha da güçleştirdi. İslam dünyasındaki etkinliğini sürdürmek ve artırmak isteyen Osmanlı idaresi merkezi hükümetin etkinliğini artıracak tedbirler almaya başladı. Bu bağlamda telefon ve telgraf hatlarının döşenmesi, Süveyş kanalının açılması, Hicaz Demiryolu'nun yapılması ve Mekke- Medine arasında ulaşım emniyetinin sağlanması için bölgeye sevk edilen askeri birlikler merkezi otoritenin kuvvetlenmesini sağlamaya yönelikti. Hicaz halkının zorunlu askerlikten ve vergilerden muafiyetleri bile Osmanlı idaresinin Mekke'de nüfuzunun azalmasını engelleyemedi. Hicaz Demiryolu'nun Medine'ye ulaşmasından sonra Osmanlı idaresi Mekke üzerindeki etkinliğini buradan sürdürmeye çalıştı(1908)⁵.

³ Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti(Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)** Ankara 1998, s.37-52.

⁴ Ahmed Emin Osmanoğlu, **Hicaz Vilayeti'nin Teşekkülü** (M. Ü. Türkiyat Araştırmaları basılmamış yüksek lisans Tezi), İstanbul 2004, s. 11-37.

⁵ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar**, İstanbul 1998, s. 69-76.

Mevcut durumu ve Osmanlı Devleti'nin dağılmasını dikkatle takip eden, Medine'nin idari statüsündeki değişikliklerden şehrin denetiminden çıkacağı düşüncesiyle rahatsız olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, demir yolunun Mekke'ye kadar uzatılmasına karşı idi. Bu amaçla Medine-Mekke arasındaki bedevileri 14 Mart 1914'de ayaklandırdı. Hükümet güvenliği sağlamak için 7 tabur piyade ve 2 batarya, bir makineli tüfek bölüğünü Medine gönderdi. Şerif Hüseyin'in arzusunu uygun olarak demir yolunu Mekke'ye uzatmaktan vazgeçen Hükümet, Medine'de hecin develerinden oluşan bir süvari birliği oluşturmaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı bütün dengeleri yeniden sarstı. Henry Mc Mahon- Hüseyin yazışmaları adı verilen bir dizi mektuplaşmadan sonra kendisi liderliğinde bağımsız bir Arap devleti kurma konusunda İngilizlerle anlaşılan Şerif Hüseyin Osmanlı Devletine karşı ayaklanmak için gerekli güvence ve maddi desteği aldı⁶. 20 Şubat 1916'da Başkumandan vekili Enver Paşa ve 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa Medine'yi ziyaret ettiler. Sina Cephesine gidecek Hicaz birliklerinin Medine'ye gelmesiyle Cemal Paşa'da izin alan Şerif Faysal, şehre gelince şehirdeki Şerif Ali'nin tavırları tamamen değişerek, devlete karşı açıkça cephe aldı. Bu sırada Medine muhafızı ve kumandanı olan Basri Paşa, acilen 4. Ordu'dan dört tabur takviye istedi. 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'yı önemli bir kuvvetle Medine'ye gönderdi (31 Mayıs 1916)⁷. Şerif Hüseyin ve dört oğlu Medine ve çevresindeki demir yolu ve telgraf hatlarını tahrip ederek isyanı başlattılar (3 Haziran 1916). İki gün sonra Medine karakollarına saldırdılar, alınan önlemler sayesinde asiler püskürtüldü. Şerif Hüseyin, 27 Haziran 1916'da ilk isyan beyannamesi-

⁶ Kral Abdullah, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik**, İstanbul 2006, s. 195-112; C. Ernest Dawn, **Osmanlıcılıktan Arapçılığa**, İstanbul 1998, s. 7-62, 97-134; H.V. F. Winstone, **Ortadoğu Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü**, İstanbul 1999, s. 230-264; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu nasıl yaratıldı?**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 2004, s. 143-153; Metin Hülagu, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", **Bellekten**, sayı 225 (Ağustos 1995), s. 430-445.

⁷ Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay. Behçet Cemal, İstanbul 1977, s. 330-336.

ni yayınladı. Bu beyannamesinde isyana gerekçe olarak İttihat ve Terakki yönetiminin kötü idaresini, ahalinin ve Hicaz ahalisinin fakirleştiği, İslam'dan uzaklaşıldığı, Halife Padişahın yetkilerinin kısıtlandığı, idarenin yalnızca üç kişinin elinde olduğu, Emir el Cezairi, Emir Arif el-Şahabi, Şefik Bey el-Müeyyed, Şükrü Bey el-Asli, Abdulvahap, Tefvik Bey el-Bast, Abdülhamid el-Zohravi, Abdülğani el-Arisi ve arkadaşlarının idam edilmiş olmaları ve ailelerinin sürülmeleri, Cezayirli Kahraman Abdülkadir El Cezairi el-Hüsnü'nün mezarının tahkir edilmesini ileri sürdü⁸. Şerif Hüseyin kuvvetleri 7 Temmuz'da Ecyad Kalesini de teslim alarak Mekke'ye hâkim oldu. Osmanlı idaresi 2 Temmuz'da Mekke Emirliğine Şerif Ali Haydar'ı tayin etti⁹. 17 Temmuz 1916'da 12. Kolordu Kumandanı Mirliva Fahri Paşa, 4. Orduya bağlı ve ordu kumandanı yetkisine sahip olarak Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na tayin edilmiştir¹⁰. Mekke vali ve kumandanı Galip Paşa'nın başında bulunduğu Taif'deki Osmanlı kuvvetleri 22 Eylül'de Şerif Abdullah'a teslim oldu¹¹. Şerif Hüseyin isyanına katılan kuvvetlerin 50.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bunların büyük bir kısmında tüfek yoktu. Başlangıçta Arapların top ve makineli tüfekleri bulunmuyordu¹². Hicaz Kuvve-yi Seferiye kumandanı Fahreddin Paşa 29 Ağustos 1916'da başlattığı bir askeri harekate Medine çevresinde 100 kilometrelik bir emniyet şeridi meydana getirdi. İstanbul'dan istediği takviye kuvvetler kendisine verilemediği için Mekke'yi kurmak için bir harekate girişemedi. Medine'nin boşaltılmasına asla razı olmadı¹³.

⁸ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara 1982, s. 115-120; Winstone, **aynı eser**, s. 315-362; D. Fromkin, **aynı eser**, s. 178-186.

⁹ George Stutt, **The Emir Shereef Ali Haider, A Prince Of Arabia**, London 1948, s.155-167; Süleyman Beyoğlu, "Şerif Ali Haydar'ın Mekke Emirliği'ne Tayini", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 61(Ocak 1992), s. 47-51.

¹⁰ **Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz**, II, İstanbul 2008, s. 278-279.

¹¹ Kral Abdullah, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik**, Çev. Halit Özkan, İstanbul 2006, s. 113-116; Süleyman Beyoğlu, **Fahreddin Paşa ve Medine Müdafası**, İstanbul 1990, s. 51-55.

¹² Hülya Toker, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin İsyanı", **Beşinci Askeri Tarih Semineri (22-23 Ekim 1995)**, Ankara 1996, s. 200

¹³ Süleyman Beyoğlu, "Fahreddin Paşa", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, XII, İstanbul 1995, s. 87-89.

A- FAHREDDİN PAŞA'NIN MEDİNE'Yİ TESLİM ETMESİ

Fahreddin Paşa kuvvetlerinin 1918 ilkbaharında Suriye ile bağlantısı hemen hemen kesilme noktasına gelmişti. Özellikle Eylül ayından itibaren 4. Ordu birliklerindeki geri çekilme hareketleri Medine'nin durumunu tehlikeli bir hale getirmişti. İngiliz-Arap birleşik kuvvetleri Suriye'de sürekli başarı gösteriyordu. Kısa bir müddet sonra Şam ve Halep dahi işgal edilmiş, düşman Anadolu'ya gelip dayanmıştı¹⁴. Birinci Dünya Harbi'ne devam edemeyeceğini anlayan Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri ile mütâreke masasına oturdu. 30 Ekim 1918'de çok ağır şartlan taşıyan Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Mütarekenin Hicaz'la ilgili 16. maddesi şöyledir¹⁵;

“Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtâa en yakın itilâf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizâmı muhafazası için muktezî nektarından maadası beşinci maddedeki şeraite' tevfikân takarrür ettirilecek vechle geri çekilecektir”.

Mütârekeyi aynı gün saat 18'de Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa¹⁶ imzalı acele bir telsiz-telgrafla bütün kıtaata tebliğ etmiştir¹⁷. Bu telgraf Fahreddin Paşa tarafından da alınmış ve

¹⁴ **Hicaz, Asir ve Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı**, VI, s. 375; F. Kandemir, **aynı eser**, s. 526 – 531.

¹⁵ **Türk İstiklal Harbi (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı)**, I, Ankara 1962, s. 43, 120. Bu maddenin müzakeresi sırasında Türk tarafı, Hicaz, Asir ve Yemen'deki kuvvetlerin çekilmesini teklif etti. İngilizler buradaki kuvvetlerin esaretinin muhakkak olduğunun ileri sürerek boşaltmayı kabul etmediler. Zira savaş başlarsa bu kuvvetlerin kendilerine karşı kullanılabileceğini düşünüyorlardı. Bu sebeble de askerlerimizin sulha kadar Mekke Emiri'ne tesliminde ısrar ettiler. Türk tarafı buna karşılık Medine'deki kuvvetlerin asi Araplara değil Cidde ve Yenbu' limanlarındaki İngiliz kuvvetlerine teslimini talep etmişlerdir. (Rauf Orbay, “**Hatıralar**”, *Yakın Tarihimiz*, s. 306).

¹⁶ Ahmet İzzet Paşa (Furgaç): 1864'de Manastır'da doğdu. 1887'de Harp Akademisi'ni bitirdi. 1896'da Türk- Yunan Savaşı'na katıldı. II. Meşrutiyet'ten sonra genelkurmay başkanı oldu. Yemen'de komutan iken Ayan Meclisi üyeliğine getirildi. Balkan Birinci Dünya harplerine katıldı. 1918'de mareşallik rütbesine yükseltildi. Sadrazam oldu. Bu görevi 25 gün devam etti. Ahmet Tevfik Paşa'nın 2. kabinesinde dâhiliye nazırı oldu. 1937'de İstanbul'da vefat etti.

¹⁷ N.K. Kıcıman, **aynı eser**, s. 376 – 377; S. Sonyel, **aynı makale**, s. 333: Bu telgraf şöyle idi; Bugün 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere İtilaf Devletleri ile bir mütâreke akdettik. Mezkûr devletlerin murahhasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan ordular kumandanlarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şartlarına kati surette riayet olunması ve tebliğin alındığının iş'arı lazımdır (F Kandemir, **aynı eser**, s. 172).

acı haber öğrenilmiştir. Paşa bu haberi erkân-ı harbiye ikinci şube müdürü vekili ve istihbarat zabiti Naci Kaşif ile şifre zabiti İdris Behic Bey ile paylaşmıştır.

Fahreddin Paşa mütareke haberinin Medine’de duyulmasını istemiyordu. Ancak askerlerine üç gün sonra aşağıdaki şekilde açıklama gereğini duydu¹⁸.

“1 Kasım 1918 tarihinden itibaren mütâreke akdedildiğinden, umûm cephelerde tatil-i muhâsemât edilmiştir”.

İstanbul için Hicaz, Asir ve Yemen ile haberleşme imkânı bulmak bir hayli zordu¹⁹. Bundan dolayı bölgedeki kuvvetlerin bağlı bulunduğu Yıldırım Ordular Grub Kumandanı Mustafa Kemal Paşa’ya mütarekenin gerekli maddelerinin ilgili kumandanlıklara bildirmesi emredildi (4–5 Kasım 1918). Mustafa Kemal Paşa telsizle bu kumandanlıklarla irtibat kurmaya çalıştı ise de, başaramadı. Bunun üzerine gerekli emrin İstanbul’dan bildirilmesini rica etti²⁰.

İstanbul Hükümeti, Fahreddin Paşa ile direkt temas edecek vasıtalara sahip değildi. Bunu için İngilizlere müracaat edildi. Mütarekeyi İngiliz Hükümeti adına imzalayan ve tatbika başlatan Amiral Calthorpe²¹ ise Medine ve Güney Arabistan’daki Osmanlı kıtaları-

¹⁸ N.K. Kıcıman, **aynı eser**, s. 375–379; Elie Kedourie, “ The Surrender of Medine, January 1919”, **Middle Eastern Study**, Vol. 13(Jan. 1977) s. 124–143.

¹⁹ **Tasvir-i Efkâr**, 28 Teşrin-i Sani 1334; **Yenigün**, 30 Teşrin-i Sani 1334.

²⁰ Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaset-i Celilelerine,
C. 4/5 -11–34 567/ 1505

Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Yıldırım’ca malumdur. Maan’da ve Suriye’nin sair mıntıkalarında kalmış kıtaat olup olmadığı meçhuldür. Var ise bunlara mütareke şeraitinin ve tafsilatı sairenin Yıldırım tarafından tebliğine imkân yoktur. Esasen mütarekeden evvel Hicaz Kuvve-i Seferiyesi’ne tebliğ-i evamir ve talimat için mevcut telsizlerle lüzumu kadar çalışılmış ve mümkün olmadığı görülünce Kuvve-i Seferiye’ye mahsus evamirin Dersaadet’ten tebliğine müsaade buyurulması 13–10–34 tarihli şifre maruzatla istirham olunmuş idi. Buna nazaran doğruca makam-ı Samilerinden tebligat ifasını arz eylerim.

Mustafa Kemal

(Genelkurmay Başkanlığı, *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, sayı 29, Vesika nr. 741).

²¹ Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe: 1864’de Londra’da doğdu. 7. Baron Calthorpe’un oğludur. 1878’de İngiliz Deniz Kuvvetlerine girdi. 1915’de büyükamirallığe yükseldi. Çeşitli görevlerden sonra 1916’da Bahriye Nezareti Müsteşarlığı’na getirildi. 1917-1919’da Akdeniz Donanması Başkumandanlığı’na tayin edildi. Mondros Mütarekesi’ni Akdeniz’deki müttefik donanmanın kumandanı sıfatıyla imzalamıştır. 1918- 919’da İstanbul’da İngiltere’nin Yüksek Komiseri olarak bulundu. 1939’da öldü (**Türk Ansiklopedisi**, IX, İstanbul 1970, s. 214).

nın Osmanlı Hükûmeti'nden geldiğini bilmedikçe teslim olmaktan kaçınacaklarından korktuğunu İngiltere'ye bildirerek Mısır'dan telsiz çekmek üzere bir emir veya haber gönderilmesini istemiştir. Bundan hareketle 4 Kasım 1918'de Yenbu'l-bahr'deki İngiliz telsiziyle mütareke maddeleri Yüzbaşı Garland tarafından Fahreddin Paşaya bildirildi²². Gerçekten de Fahreddin Paşa gelen haberlere ehemmiyet vermeyerek, onlardan şüpheleniyordu. Bu husus dikkate alınarak 6 Kasım 1918'de Ahmed İzzed Paşa imzasıyla şu emir yazılmıştır²³:

“Dört seneden ziyâde dîn ve nâmûs uğrunda muhayyarü'l-ukûl fedâkârlıklar ibrazından sonra manzûme-i ittifakiyyemizin mağlûb ve bi't-tabî hezîmete giriftar olması Devlet-i Osmaniye'mizi Düvel-i ittifakiyye ile mütârekeye icbâr etli. Mütârekenâmenin bir maddesinde Hicaz, Asir ve Yemen'de bulunan Osmanlı kıtaat ve garnizonlarının en yakın itilâf kumandanına teslimi merbuttur. Vazîfe namusunu senelerden beri îfâ etmiş olan siz asker arkadaşlarımın bu hükm-i elîme rıza göstermek ancak mâder-i vatani mevt-i muhakkaktan kurtarmak gibi bir hiss-i vatanperverîden münba'is olduğu elbette takdîr buyrulur. Hasımlarımızın bile hayret ve takdirini celbeden fedâkar-i azimeyi bu ağır yüke kemâl-i metanet ve itaat ile tahammül ederek tervic edeceğinize eminim. Senelerden beri muhârib bulunmaklığımıza rağmen hakkımızda elân hayırhahı ibrazından hâli kalmayan İngiltere devlet-i fehimânesinin hissiyât,ı alicânibâne ve ha-lisânesinden emîn olmamızı rica ve an-karîb vatan-ı azize salimen avdetinizi lutfı hakdan temennî eder ve cümlenizin gözlerinden öperim”.

Bu emir 8 Kasım'da Mısır'da Port-Said'den Medine'ye ulaşmıştır²⁴. Ancak Fahreddin Paşa bütün telsiz telgraflarına rağmen de hiç-

²² F. Kandemir, **aynı eser**, s. 532-534; E. Kedourie, **aynı makale**, s. 126-127.

²³ ATASE Arşivi,nr.6/ 13962, Klasör nr. 5102, Dosya nr. 24, Ahmed İzzed Paşa'dan Fahri Paşa'ya şifre telgraf; **Türk İstiklal Harbi**, I, Ankara 1962, s. 201; **Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı**, VI, s. 909; N.K. Kıcıman, **aynı eser**, s. 380-381; F. Kandemir, **aynı eser**, s. 173-174; Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul 1976,s. 28; Selahaddin Tansel, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar**, I, Ankara 1977, s. 57.

²⁴ **BOA, BEO**, Hariciye, gelen, nr,341321.

bir şey olmamış gibi faaliyetlerine devam ediyordu. Medine Kumandanı teslim fikrini asla kabul etmek istemiyordu. Bu haber onu fazlasıyla üzmüştü²⁵. Bu sebeple de telgrafları aldığı İstanbul’a bildirmiyordu. Ancak emrin alındığı Kaymakam Emin Bey tarafından Fahreddin Paşa’dan izin alınmaksızın İstanbul’a bildirilmişti. Bu itaatsizliği sebebiyle Fahreddin Paşa tarafından cezalandırılmıştır²⁶. Fahreddin Paşa bu emri şöyle yorumluyordu²⁷:

“Emirde ‘Kemal-i metanet’ fıkrasından sonra ‘itaat’ kelimesinin İlâvesi ters bir manayı telkin etmiyor mu? Asker mafevkından aldığı her emre itaat mecburiyetinde iken burada aynı kelimenin tekrarına ne lüzum var? Yoksa bu bir istisna mı teşkil ediyor? An-karib vatan-ı azize salimen avdet fıkrası bir garibe değil mi? Bizim senelerden beri müdafaa ettiğimiz şu kale vatanımız değilse niçin bu kadar kurban verdik? Halbuki biz onu harim-i vatandan bir parça tanımıyor muyuz?...”

Görüldüğü üzere Fahreddin Paşa hem emrin muhtevasından hem de geliş şeklinden şüphelenmişti. Bunda pek de haksız değildi. Bu durum bir vesikada şöyle zikredilmektedir²⁸:

“Ansızın mütâreke akdedildiğini ve teslim emri Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ahmed İzzed Paşa imzasıyla vilâyet ve mutasarrıflık şifresiyle 8 Teşrin-i sâni 1334 tarihli emir ve müteakiben açık olarak İngilizlerden evâmirin sureti geldi. Bu şifre miftâhının mukaddema düşman eline geçmiş ve istimal edilmemesi için Dâhiliye Nezareti’nden emredilmiş olduğu vilâyetten hâtezkire bildirilmekle bi’t-tabii emrin sıhhatinden tereddüd hâsıl oldu”.

Babîâli Medine’ye teslim olması için emirler gönderirken Fahreddin Paşa subay ve askerlerinin bir kısmını 6 Kasım Cuma günü Ha-

²⁵ Aynı emir 28 Kasım’da yeni Hariciye Nazırı Abdullah Paşa ve 26 Aralık’da Cevat Paşa tarafından da tekrar olundu. (Türk İstiklal Harbi, I, Ankara 1962, s.47).

²⁶ N.K.Kıcım, aynı eser, s. 381–383; S. R. Sonyel, aynı eser, s. 338.

²⁷ N.K.Kıcım, aynı eser, s. 38- 382.

²⁸ BOA, BEO, Hariciye, gelen, nr. 341321.

rem-i Şerife davet etti. Burada yaptığı konuşmada harbin durumunu özetledikten sonra mütareke şartlarının kendisine bildirildiğini söyledi ve askerlerini irâde-i seniyye gelinceye kadar müdafaaya çağırarak şöyle dedi²⁹:

“Almanlar bize, siz Medine’yi müdâfaa edemezsiniz, tahliye ediniz diye birkaç defa teklifte bulundular. Ben bu teklifi reddettim ve bugüne kadar da Hazret-i Peygamber’in mübarek kabrini siz kahramanlarla müdafa ettim. Gerçi pek çok ümitsiz günler geçirdik, fakat Cenab-i Hakk’ın yardımı Resul’ünün şefaati ve ruhaniyeti sayesinde düşmanımıza boyun eğmedik. Ve bundan sonra da inşallah eğmeyeceğiz. Sayımız meşhur olsun!... Çektiğimiz zahmet ve meşakkatlerin mükâfatını göreceğiz. Bununla beraber bütün müşkilat sona ermemiştir. Vazifemiz pek mühimdir. Sabır ve sebat edip düşmanlarımızı itaate mecbur edeceğiz. Arazi-i Mukaddese’de Padişahımızın hükümrân hakkının devam ve bekasını temin için çalışacağız. Hatta bu uğurda icap ederse hep beraber öleceğiz!...”

İşte size lazım olacak kadar vaziyeti izah ettim. Sizden ve benden sabr u sebat ve devam-ı mukavemet Cenab-ı Hakk’tan hidayet Peygamber’den şefaati...”

Konuşmadan anlaşıldığı üzere Fahreddin Paşa bir müddet daha teslimine yanaşmayacaktı. Durumun devamı için bir takım tedbirler almaya başladı. Medine çevresindeki çatışmaları tatil ettirerek, hal boyunca Zalü’l-Hac-Muazzam istasyonları arasındaki 200 km’lik bir sahayı boşaltma teşebbüsüne geçerek buradaki kuvvetleri Medine’ye çekmeye başladı³⁰.

Mütârekeden itibaren askerden kaçanların arttığı dikkati çekmekteydi. Kumandan, 17 Kasım tarihli emriyle firarilere karşı şiddetli tedbirler almıştır. Bu arada maiyyetindeki askerlerden makbuz mukabili topladığı paraları muhasara hattını yararak içeri giren yiyeceklerle tahsis etti. Osmanlı Hükûmeti’ne sadık kalan Rabig Şeyhü’l

²⁹ N.K.Kıciman, **aynı eser**, s. 394-399.

³⁰ F. Kandemir, **aynı eser**, s. 175; B. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.28.

Meşâyihi Hüseyin Paşa El-Mübârek'den de 5000 altın yardım temin etti. Bütün bu faaliyetleri devam ettirirken 18 Kasım'da Medine'de bulunan asker ve memurlara verilen iâşe miktarını azalttı³¹. Bunlardan anlıyoruz ki, Fahreddin Paşa hiç olmazsa bir süre daha Medine'yi müdafaaya devam edecekti. Aslında mütareke hükümlerine uymayarak teslim olmayan yalnızca Medine de değildi³².

Fahreddin Paşa'nın İstanbul'dan aldığı emirlere itaat etmemesi İngilizleri oldukça endişelendirmiştir. İngiltere'nin Kahire Yüksek Komiseri Wingate³³ bu konuda hükümetine şunu tavsiye ediyordu³⁴:

“Türk yönetiminden daha önceki direktiflerini Fahri'ye bildiği bir şifre ile tekrarlanması ve ona en yakın bağlaşik kumandan olan Emir Ali'ye teslimin: emretmesi istenmelidir”.

İngiliz Hariciyesi birinci sekreteri George Kidston ise bu yazıya eklediği derkenarda, Medine'de askerî bir tedbir alınamayacağını 16 Kasım'da hükümetine bildirdi. Fahreddin Paşa'nın İbn-i Suud'dan yardım beklediğini veya aldığını iddia ediyordu. Gerçekten de Fahreddin Paşa, Emir İbn-i Suud'a bir mektup yazarak yardım istemiştir. Bu mektupda Suud'un kuvvetleriyle Medine'ye gelmesi ve beraberce Şerif Hüseyin isyanının bastırılması teklif ediliyordu. İbn-i Suud bu mektuba-verdiği cevapta, “Alman ve Avusturya İmparatorları benim emirliğime ait hudutları tasdik etsinler, o zaman gelirim” demiştir. Fahreddin Paşa bu mektubu yakışsız bularak önce hizme-

³¹ N.K.Kıcımın, *aynı eser*, s. 367- 370,382–383.

³² Fethi Okyar bu durumu şöyle özetlemektedir: “ 27 Ekim 1918'de Haleb'de düşmüş, İngiliz ordusu Anadolu topraklarını tehdide başlamıştır. 14 Ekim'de Trablüşam ve İskenderun limanlarına asker çıkaran Fransızlar Adana istikametinde ilerlemeye başladılar. Hicaz'da Medine Muhafızı Fahreddin Paşa Trablusgarp'da şehzade Osman Fuat Efendi kumandasındaki kuvvetler ve Musul'daki tek bir alay hala karşı koymağa devam ediyordu. Şüphesiz ki, bunlar bütün tarihimizce gösterdiği kahramanlık sahnelerinin son tecellileri idi. Fakat harb tamamen kaybedilmiştir. Ve müttefiklerimiz arasında hala silahını bırakmayan tek millet olarak kalmıştır”.

³³ Sir Francis Wingate; İngiliz Generali, 1861'de doğdu. 1899–1916 yılları arasında Sudan Genel Valiliğinde bulunmuş daha sonra yüksek komiser olarak 1922'de emekliye ayrılmıştır. 1953'de öldü. Anıları 1955'de “ Wingate of Sudan” adıyla yayımlanmıştır.

³⁴ S.R. Sonyel, *aynı makale*, s. 333-334; A.L. Tıbawı, “The Last Knight of the Last Caliphs”, *Arabic and İslamic the Mes*, London 1976,s. 154-158.

tin yapılmasını, sonra mükâfatın istenmesini öğütleyen bir mektup yazdı. Necd Emiri bu ikinci mektuba cevap vermedi³⁵. Bu ilişki İngiltere'yi o kadar endişelendirdi ki, Wingate mektupların ele geçirilmesi vazifesini Albay Basset'e vermiştir.

Fahreddin Paşa'nın mütareke şartlarına uymamak için çeşitli bahaneler bulması İngiliz Hükûmeti'ni daha etkili tedbirler almaya şevketti. İngiltere bilhassa güneyde General Allenby vasıtasıyla Babiâli'ye baskı yapmaya çalışıyordu. Medine'nin teslim olmaması aslında İtilaf Devletlerinin işine yarıyordu. Bu, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için iyi bir fırsattı. İngiltere bunu en iyi bir şekilde yapacaktır. İngiltere Fahreddin Paşa'nın teslim olmamasını ve mütareke hükümlerinin uygulanmasındaki yavaşlıkları bahane ederek, İstanbul'da İtilaf Devletleri yanlısı olabilecek Ahmet Tefvik Paşa kabinesinin kurulmasını temin etti (11 Kasım 1918).

Medine'nin teslim olmaması ve Azerbaycan'daki gelişmeler İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı durumunu daha da güçlendiriyordu. Nitekim 19 Kasım'da Babiâli'ye tekrar savaşa başlanacağı ve Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerinin özerk kalamayacağı tehdidini içeren sert bir nota verdi. Görüldüğü gibi Fahreddin Paşa'nın direnişi hem hükümet değişikliğine, hem de baskının biraz daha artmasına sebep olmuştur³⁶.

İstanbul'da bunlar olurken 21 Kasım'da Medine'den firar eden bir Sabit Buvata istasyonuna gelerek, Şerif Ali'nin bir mektubunu Fahreddin Paşa'ya getirdi. Şerif Ali mektubunda, mütârekenin imzaladığını hatırlatarak, Medine'nin kendisine teslim edilmesini istiyordu³⁷.

22 Kasım'da Wingate, Medine'de Fahreddin Paşa'nın Yemen ve Asir'de vali ve kumandanların hala mütareke şartlarından şüphe ettiklerini, Arapları bağlaşıklık komutanı saymadıklarını bildiriyordu³⁸.

³⁵ Ö. Kürkçüoğlu, **aynı eser**, s. 241; N.K.Kıcım, **aynı eser**, s. 383- 384; S. R. Sonyel, aynı makale, s. 354- 355; Suud'a gönderilen mektubun fotokopisi için bk. F. Kandemir, **aynı eser**, s. 540-543.

³⁶ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, İstanbul 1983, s.108.

³⁷ N.K.Kıcım, **aynı eser**, s.391.

³⁸ G.Jaesche, **Kronoloji**, I, s.6.

Hükümetine, Türk hükümetinin ne gibi tedbir aldıklarını soruyordu. İngiltere Hariciyesi aynı gün verdiği cevapta, İstanbul'daki Yüksek Komiser Calthorpe'a atfen Hicaz, Asir ve Yemen'deki garnizonlar konusunda hiçbir taviz verilmeyeceği, teslim olmaları gerektiğini, Türk hükümetinin onlarla temas edememekle beraber, Mısır'daki İngiliz telsiz santrali vasıtasıyla Türkçe kapalı bir tel yazısı göndererek teslim olmalarını emrettiğini açıkladı³⁹.

İngiltere'nin artık sabrı iyice tükenmişti. Bu sebeble Amiral Calthorpe Osmanlı Hariciye Nezareti'ne verdiği notada, Medine 15 Aralık'a kadar teslim edilmez ise, Boğazlardaki istihkâmların tahrib edileceği tehdidini savurdu. Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa bu notaya verdiği karşılıkla, tehdidi protesto ederek, Fahreddin Paşa'nın isyan halinde bulunduğuna işaret etti. Ayrıca, hükümetin yetkisinin Asir, Yemen ve Hicaz'a kadar yayılmadığı mazeretini ileri sürdü. Ancak İngiltere mütarekeyi imzalayanların uygulamak mecburiyetinde olduklarını ileri sürerek mazereti kabul etmedi⁴⁰. Ama en sonunda İngilizler Fahreddin Paşa'nın direnişi bütün tehditlere rağmen sürdürmesi üzerine, Babıâli'nin gücünün Hicaz'a kadar yayılmadığını kabul ettiler. Fakat yine de Medine direnişinin İstanbul'dan idare edilebileceğinden şüpheleniyorlardı. Birinci sekreter George Kidston 27 Kasım'da hariciyeye verdiği yazıda, Fahreddin Paşa'nın İttihat ve Terakki taraftan olduğu, Hicaz, Yemen ve Kafkasya'daki direnişin Türk hükümetinden ayrı olarak bu fırka tarafından yürütülmesinde olması ihtimaline işaret ederek, şöyle diyordu⁴¹:

“Fahri başımıza büyük işler açabilir. Daha uzun süre dayatır ve İbn-i Suud'la Vahhabîleri Hüseyin'e karşı kışkırtırsa, Hüseyin güç bir durumda kalabilir. Kahire'den aldığımız son bilgiye göre, Fahri'nin bırakışma şartlarına karşıt olarak kutsal şehre saldırırlarsa çok yazık

³⁹ S.R. Sonyel, **aynı makale**, s. 336; Ö. Kürkçüoğlu, **aynı eser**, s.240–241.

⁴⁰ G. Jaeschke, **İngiliz Belgeleri**, s.34: Sina Akşin, s.108. S.R.Sonyel, **aynı makale**, s. 334.

⁴¹ S.R. Sonyel, **aynı makale**, s.338–339; A.L.Tıbawı, **aynı makale**, s. 156–158; Elie Kedourie, **The Surrender of Medine**, January 1919, *Middle Eastern Study*, Vol.13 (Jan. 1977), s.132.

olacak, fakat bu davranışları yukarıda işaret edilen gelişmelere tercih edilir...”.

Bu konuda kesin bir çözüme ulaşmak isteyen İngiltere, Fahreddin Paşa'nın teslim olması için 15 Aralık'a kadar süre verdi. İngiltere süre sonunda teslim gerçekleşmezse, Arapların saldırılarını durdurmak için hiç bir girişimde bulunmayacaktı. Wingate bu notayı hem İstanbul'a hem de Fahreddin Paşa'ya bildirdi (3 Aralık 1918).

Wingate 30 Kasım'da Türk hükümetinin gönderdiği teslim emrinin Fahreddin Paşa'ya ulaştırıldığıın Yenbu'dan teyit edildiğini kaydediyor ve hükümetine şunları bildiriyordu⁴²:

“Fahri Paşa telgrafla gönderilen direktifleri kabul edemeyeceğini Yanbu'ya bildirdi. Türk hükümetinden yazılı ve tasdikli emir almadıkça şehri teslim etmeyecek. Arap Emirleri bu anlaşmaya karşıt davranışlarda bulunmak isteyen bedevileri kontrol etmekte güçlük çekiyorlar. Teslim işlemi ivedi ile yapılmaz ise savaş esirlerinin güvenliği, boşaltma sırasında büyük ölçüde tehlikeye girebilir. Bu gecikmeden Fahri'nin maksadını anlamak güç. Bırakışmayı kabul müddeti olan 15 Aralığa kadar ve husûmet yeniden başlamadan önce, Medine'ye ulaşması gereken usule göre akredite edilmiş bir Türk subayının derhal İstanbul'dan gönderilmesini ve beraberinde Fahri'ye hitaben yazılı direktifler getirmesini öneririm”.

Bu öneri üzerine İngiliz Dışişleri İstanbul'daki Amiral Webb'e gönderdiği 9 Aralık 1918 tarihli yazıda, “Türk hükümetinden Wingate'in isteği yolunda harekete geçmesini isteyiniz” talimatını verdi⁴³.

Bundan sonra Fahreddin Paşa'ya elçiler gidip gelecektir.

B- FAHREDDİN PAŞA'YA GÖNDERİLEN ELÇİLİK HEYETLERİ

Fahreddin Paşa'nın İngiliz telsizleri vasıtasıyla gelen emirlere itaat etmeyeceğinin anlaşılması üzerine, sabrı kalmamış olan İngiltere

⁴² S.R.Sonyel, **aynı makale**, s.339–340.

⁴³ Ö. Kürkcüoğlu, **aynı eser**, s.241.

usulüne uygun olarak hazırlanmış bir irâdenin Medine'ye gönderilmesini Babiâli'den istedi⁴⁴. 6 Aralık 1918'de Amiral Calthorpe tarafından iletilen bu istek yapılan görüşmeyi müteakip kabul edilmiştir. İngiltere, gönderilecek subayın salimen ve hızlı bir şekilde Medine'ye ulaşmasını sağlayacaktı. Bu memurun on gün zarfında Medine'de olacağı tahmin edilmekteydi⁴⁵. Bu iş için Harbiye Nazırının Yaveri Yüzbaşı Ziya Bey seçildi. Bu subay bir destroyerle Porl Said'e, oradan da deniz uçağı ile hedefe ulaştırılacaktı. Hükümetten yazılı emri alan yüzbaşı 9 Aralık Salı günü saat 17.00'de İstanbul'dan İngiliz Hinti destroyeri ile İskenderiye'ye hareket etti⁴⁶. Diğer yandan İngiltere Medine'nin 15 Aralık'a kadar teslim olmasını Osmanlı Hükümetinden istiyordu⁴⁷.

Fahreddin Paşa'ya teslim olması için gönderilen Ziya Bey'in yolculuğunu Tasvîr-i Efkâr gazetesi ile yaptığı mülakattan takip etmek mümkündür⁴⁸. Ziya Bey 9 Aralık'da İngiliz torpidosuna binerek 2 gün sonra İskenderiye'ye vardı. Burada uzun menzilli bir deniz uçağı bulunamadığından altı saatte Süveyş'e trenle gitti. Oradan tekrar torpido ile Yenbu'-l-Bahr'e ulaştı. Seyahatinin her merhalesinde bir İngiliz kurmay subayı tarafından karşılandı. 3 Aralık'ta Yüzbaşı Ziya Bey'e eğer Fahreddin Paşa teslim olmazsa. Boğazlardaki istihkâmların bombalanacağı da İngiltere tarafından tebliğ edildi. Bu sebepten Yüzbaşının hareketi 15 Aralık akşamına kadar ertelendi. Aynı tehdid yukarıda anlatıldığı gibi İstanbul Hükümetine de bildirilmişti. İngiltere'nin tayin ettiği müddet sona ermesine rağmen, elçinin yeterli zamana sahip olabilmesi için 72 saat daha uzatılmasına karar verilmişti. Bunun yanısıra Wingate Medine etrafındaki Arap kuvvetlerinin şehir teslim oluncaya kadar çarpışmalarını durdurmalarını temine çalıştı⁴⁹.

⁴⁴ S.R. Sonyel, **aynı makale**, s.340–341; E.Kedourie, **aynı makale**, s. 133–134.

⁴⁵ **Tasvir-i Efkâr**, 28 Teşrin-i Sani 1918.

⁴⁶ **Yenigün**, 10 Kanun-ı Evvel 1918; **Tasvir-i Efkâr**, 2 Şubat 1335.

⁴⁷ S.R. Sonyel, **aynı makale** s. 341; D. Avcıoğlu, **aynı eser**, I, s.107.

⁴⁸ **Tasvir-i Efkâr**, 2 Şubat 1335.

⁴⁹ S.R. Sonyel, **aynı makale**, s.343–344; **Cihad Önderleri**, I, İstanbul 1987, s. 103-104; Fahreddin Paşa ve Cihadi” **İslam Mecmuası**, sayı 15 8 Kasım 1984), s. 10–12.

Yenbu'l-Bahr'den bir İngiliz subayı refakatinde ayrılan Türk elçisi 56 saatlik deve yolculuğundan sonra Arap kuvvetlerinin karargâhı olan Bir-i Derviş'e geldi. Burada iken İngiliz hükümetinden 23 Aralık'a kadar müddet isteği kabul edildi. Bir-i Derviş'den hareketle Medine ileri mevzisi Cüleycile'ye geldi (18 Aralık 1918)⁵⁰.

Ziya Bey çevresine anavatana kavuşturma ümidi saçarak, askerlerin yakınlarından getirdiği hediye ve mektupları dağıttı. Elçinin gelişi derhal Fahreddin Paşa'ya bildirildi. Ve 19 Aralık gece yarısı Fahreddin Paşa tarafından kabul edildi. Medine Kumandanı'na Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'nın selamlarını ve hükümetin emrini tebliğ etti. O gece sabah altıya kadar devam eden görüşmelerde memleketin ahvalini Fahreddin Paşa'ya izah etli. Bu görüşmede, Medine'nin teslim edilmeyeceğini anlayan yüzbaşı, eğer şehir teslim edilmez ise devletin maruz kalacağı güçlükleri ve kendi askerlerinin çekeceği ızdırapları Fahreddin Paşa'ya anlatarak şunları söyledi:

“Bu emri aldığımız günden itibaren emriniz altındaki er ve subayları mezbahaneye göndermek hakkından mahrumsunuz”.

Ancak, Ziya Bey'in anlattıklarının Fahreddin Paşa üzerinde fazla etkili olduğu söylenemez. O, teslim hususunda, “Medine kalesinin herhangi bir kaleye benzemediği, şehrin ‘Merkad-ı Nebevi’ ile müşerref olması hasebiyle ‘Hilafet’ sıfatının mesnedini teşkil ettiğini ve asırlardır ‘Halife’ ve ‘Hakan’ nâmına muhafaza ve müdâfaa olunan Makâm-ı Mukaddes'in tahliye ve teslimi için ancak ‘irâde-i seniyye’ye itaat edebileceğini ve başka hiçbir şekilde hiçbir emri kabul etmeyeceği “mütalaasında bulunuyordu⁵¹

⁵⁰ **Tasvir-i Efkâr**, 25 Kanun-ı Evvel 1334; **Tasvir-i Efkâr**, 2 Şubat 1335.

⁵¹ N.K.Kıcım, **aynı eser**, s. 404; Bu sırada İstanbul'da bulunan Mekke Emiri Şerif Ali Haydar, sultan Fahreddin Paşa'ya (Aralık 1918) teslim olması için emr gönderecek iken, bunu duyup derhal saray gitmiş ve Vahdetin'e Fahreddin Paşa ve adamlarını onurlandırarak, savunmaya devam etmelerinde izin verilmesi için ısrar etmiştir. Böyle yiğit bir kumandan teslim olmasını istemek çok acı ve imkânsız bir şeydi. Sonunda sultan'da aynı fikirde olduğundan bu tavsiyeyi kabul etti (Kemal Çiçek, “20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hayatı”, VI, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı 61 (Ocak 1992), s.57).

Buna göre Fahreddin Paşa, Halife'ye isyan etmiş bir haydut çetesi olarak gördüğü “Şeriflere” veya bir İngiliz yüzbaşısına teslim olmayacaktı.

Kendisi böyle düşünmesine rağmen karargâhındaki kıdemli subayları toplayarak onların fikrini de aldı. Onlara Harbiye Nazırının emrini okuyarak kutsal şehri ancak Halifenin iradesi olmadan ve Meclis-i Mebusan tarafından tasdik edilmedikçe teslim etmeyeceğini söyledi, ayrıca teslim olursa dahi Yenbu'ya kadar giderken, bedevilerin saldıracağı endişesini belirtti. Toplantıdaki subayların çoğu müsbet veya menfi bir fikir beyan etmediler, Yalnız Erkan-ı Harp Reisi vekili Kaymakam Emin Bey, Hükümetin verdiği emri uygulamanın zor olmakla beraber, içinde bulunulan zorluklar, gıdasızlık ve ilaçsızlık yüzünden günde 150 kişinin öldüğünü açıkladı. Bu şartlarda bir an evvel hükümetin emrine uyulması gerekiyordu. Ayrıca meşrutî bir idarede emirler doğrudan doğruya hükümetten geldiğinden, padişahın iradesine gerek olmadığını söyleyerek, mütarekeye uyulmasını teklif etti. Fahreddin Paşa, toplantıyı müteakip ilk iş olarak Emin Bey'i vazifesinden uzaklaştırdı. Kıtalara yayınladığı tamimde ise, birlik olunması, çağrısında bulunarak, İstanbul ile haberleşilmeye çalışıldığını, günlük yiyeceklerin artırıldığını ve sabredilmesini tavsiye ediyordu⁵².

Yüzbaşı Ziya Bey eliyle İstanbul'a gönderdiği 26 Aralık tarihli cevapta, “Padişah tarafından bir buyruk olmadıkça teslim olmayacağımı” bildirdi⁵³. Bu cevapların yazılması için dört gün çalışılmıştı.

Ziya Bey, 24 Aralık'da Medine'den Bir-i Derviş'e geldi. 2 Ocak'da Harbiye Nezareti'ne Yenbu'dan mahrem bir mektub yazdı. Bu mektub 14 Ocak 1919'da İstanbul'a ulaşmıştır⁵⁴. Mektubda faaliyetlerini anlattıktan sonra başlıca şu noktalar üzerinde durmaktadır:

⁵² F. Kandemir, **aynı eser**, s. 182–183; N.K.Kıcımın, aynı eser, s.404.

⁵³ Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler (1918–1922)**, İstanbul 1939, s. 47, 52, 54; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I**, Ankara 1977,s.63, 64, 133.

⁵⁴ **BOA, BEO**, Hariciye, gelen, Kat. nr. 173 (Belgenin aslı çıkmamıştır).

1- Fahreddin Paşa kendisine irade gönderilse bile bütün askerleri ve silahlarıyla birlikte İstanbul'a dönmesine müsaade edilmez ise Medine'yi terk etmeyecektir.

2- Medine'de altı ay veya bir yıl yetecek kadar gıda maddesi ve iki-üç yıl yetecek mühimmat bulunmaktadır.

3- Askerler tamamen bitkindir. Günde 80 gr. un, bir miktar hurma, pirinç ve bazen az miktarda et verilmektedir. Askerler iklim ve hastalık yüzünden savaşacak durumda değildir. Askerlerin çoğu İspanyol gribinden muzdariptir. Hastaneler tamamen doludur.

4- Medine'de askerleri ayakta tutan kumandanın büyük bir avantajla kullandığı kuvvet Peygamberin yakınlığından husule gelen yüksek dinî güçtür.

5- Fahreddin Paşa'nın son savunma hattı Kutsal Türbe olacaktır. Oraya büyük ölçüde mühimmat ve iaşe topladı. Ravza-i Mutahhara'da açtığı bir kuyu ile de su problemini halletmiştir. Medine'yi asilere teslim etmektense, cephanenin üzerine oturarak Türbe'yi havaya uçurmak kararındadır.

6- Fahreddin Paşa çok dindar bir insandır. Medine ve mukaddes türbe kelimeleri dudaklarından dökülürken, gözlerinden yaşlar boşanıyor. Ona nazikâne davranmalıdır.

Bu hususları zikreden Ziya Bey, Peygamberimizin Türbesi'ni havaya uçurulmasının dinî ve siyasî açıdan bir felaket olacağını vurgulayarak, hükümete şu tavsiyelerde bulunuyordu:

a- Fahreddin Paşa'nın askerî ve silahıyla birlikte İstanbul'a dönmesi için İngilizlerin rızası alınmalıdır.

b- Şeriflerin bedevilerle arası açıktır. Bu sebeble İbn-i Suud'dan bazı konularda istifade edilebilmesi mümkün olabilir.

c- Yukarıdaki şıkların başarı veya başarısızlığı dikkate alınarak Fahreddin Paşa'ya bir İrade-i Seniyye gönderilmelidir.

d- Buna itaat etmezse, onun yerine başka bir komutan ve vali tayin edilmelidir. Yerini alacak kişi buraya gönderilmeli ve beraberin-

de bir irade getirmelidir. Çünkü Medine'deki tüm kıdemli subaylar Fahreddin Paşa'nın tesiri altındadır.

Ziya Bey'den Medine'nin teslim edilmeyeceğini öğrenen Wingate bu haberi 23 Aralık'da hükümetine bildirdi. İngiltere. Türk Hükümetinin iyi niyetinden şüphelenmeye başladı. Hicaz'a askerî bir hareket yapmaya çekindiğinden, Fahreddin Paşa'ya tekrar bir elçi gönderme kararını aldı. Bu yeni elçi yüksek rütbeli bir Türk subayı olacak, gerekirse Fahreddin Paşa'nın yerini alacaktı. Beraberinde padişahın iradesini de götürecekti. Gönderilecek mektub General Calthorpe tarafından kontrol edilecekti.

İngilizler yeni bir elçi gönderilmesine karar vermekle beraber bu elçilerin gidip gelmesinin manasız olduğunu düşünüyorlardı. Aslında verilen süre de dolduğundan, Hicaz'da "savaş hali" de başlamıştı. Onlara göre, Türk Hükümeti sorumluluklarından kaçıyordu⁵⁵.

İngilizleri kızdıran sadece Fahreddin Paşa değildi. Yemen ve Asir'in teslim olmaması da onları endişelendiriyordu⁵⁶.

26 Aralık'da yeni elçi gönderilme isteği Osmanlı Hükümeti'ne bildirildi. İngiltere'nin baskısı hükümeti harekete geçirdi. Bunun üzerine sabık Hicaz Fırkası Kumandanı Miralay Ahmed Lütfi Bey yeni elçi olarak tesbit edildi. Her ihtimale karşı da Fahreddin Paşa yerine Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanlığı'na tayin edildi⁵⁷. Ahmed Bey'in yanına bazı nasihatlerde bulunmak üzere Adliye Nazırı Haydar Molla'da dâhil edildi⁵⁸. Oluşturulan bu elçilik heyeti hızlı bir savaş gemisiyle Yenbu'ya gönderildi.

Osmanlı Hükümeti bu işleri yaparken, İngiliz hariciyesi Fahreddin Paşa'nın teslim olmaması sebebiyle Boğazlardaki istihkâmlar-

⁵⁵ S.R. Sonyel, **aynı makale**, s. 346–347; E. Kedourie, **aynı makale**, s. 133–135.

⁵⁶ **BOA, BEO**, Hariciye, gelen, nr. 341655.

⁵⁷ **BOA**, Meclis-i Vükela Mazbatası, nr. 249/ 237, 24 Ra 1337; **BEO**, İstizan-ı İrade, nr. 343823 (Ancak Ahmet Lütfi Bey'in bu tayini 29 Temmuz 1335 tarihinde " mugayir-i usul " bulunarak iptal edilmiştir.

⁵⁸ **Yenigün**, 16 Kanun-ı Sani 1335; **BOA, BEO**, İrade-i Hususiye, Kat.nr. 338 (Belgenin aslı çıkmamıştır) ; S. Tansel, **aynı eser**, I, s. 58; G.K. Söylemezoğlu, **aynı eser**, s.52; Mehmed Ali Ayni, **Milliyetçilik**, İstanbul 1943,s. 240; G. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı**, s.35, **Türk İstiklal Harbi**, I, s. 47; S.R.Sonyel, **aynı makale**, s. 547 vd.

dan birinin tahrip edilip edilmemesini tartışıyordu. Bu konuda diğer İtilaf devletleri temsilciliklerine bilgi verildi. Ancak istihkâmların vurulması ikinci heyet dolayısıyla ertelendi. Bu sırada İngilizleri iki husus çok endişelendiriyordu. Bunlardan ilki Fahreddin Paşa'nın Harem-i Şerifi havaya uçurması ihtimaliydi. İkincisi ise Fahreddin Paşa'nın İbn-i Suud ve "İhvan'ı Ma Şerif Hüseyin'e karşı birleşmesiydi. Bu sebepten Medine'nin İstanbul ile haberleşmesini kestiler⁵⁹. Osmanlı Hükümetinin aldığı tedbirler İngilizlerce iyi karşılanmakla beraber endişelerini tamamen gidermedi.

Adliye Nazırı Haydar Molla başkanlığındaki heyet, Yenbu'dan hareket ederek Medine'ye yaklaştıkları sırada Fahreddin Paşa Şerif Abdullah ve Ali ile yaptığı anlaşma üzerine teslim olmuştu⁶⁰.

Bu durum karşısında yapacak hiç bir iş kalmamasına rağmen 14 Ocak 1919'da sırf ziyaret maksadıyla Medine'ye gitmişler⁶¹. 1 Şubat'ta bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a doğru yola çıkmışlardır⁶². Heyet'in İstanbul'a dönmesiyle bir takım dedikoduların da çıktığı görülmektedir. Heyet Başkanı Haydar Molla yolculuğu hakkında basında çıkanlar için şunları söylemektedir⁶³.

“Ben buraya geldikten sonra hakkımda beni hayrete düşüren birçok şâyîâ deveran etti. Hatta Mısır'da kargaşalıkta ayağımdan yaralanmış olduğum bile yayıldı. Memuriyetimden avdetimde bir kaç gün hanemde hasta olarak kaldığımı yaralı olduğuma hamlettiler. Teesüf ederim. Bütün bu şâyîât ekâzibden ibarettir.

İâde-i sıhhat edince zât-ı şahaneye arz-ı tazimat ve ubûdiyyet için dün saray-ı hümâyûna azimetimde bugünkü (dünkü) gazeteler yalan yanlış tefsir ve davet-i mahsûsaya atfediyorlar. Bu doğru değildir”.

⁵⁹ S.R. Sonyel, **aynı makale**, s. 347-350.

⁶⁰ **Tasvir-i Efkâr**, 4 Şubat 1335.

⁶¹ N.K.Kıcımın, **aynı eser**, s. 487-491; Y. Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Ankara 1974, s. 164; F. Kandemir'e göre, Haydar Molla Padişahın iradesini Fahreddin Paşa'ya vermişti. Ancak o iradenin baskı altında yazılmış olduğunu söyleyerek, kabul etmemiştir. Böylece yapacak işi kalmayan heyet İstanbul'a dönmüştür (F. Kandemir, **aynı eser**, s. 203- 206)

⁶² **BOA, BEO**, Hariciye, gelen, Kat. Nr. 173 (Belgenin aslı çıkmadı).

⁶³ **Tasvir-i Efkâr**, 18 Şubat 1335; **Yenigün**, 4 Şubat 1919.

Bu arada Fahreddin Paşa hakkındaki bir soruyu da şöyle cevaplandırmaktadır:

“Benim Medine’ye muvasalatımdan evvel malûm olan şerait dâhilinde Fahri Paşa teslim olmuştu. Ben bilâhere Medine’ye sırf ziyaret maksadıyla gittim. Fahri Paşa benden Süveyş’de ayrıldı”.

C- MEDİNE'NİN TESLİMİ

Fahreddin Paşa’ya İstanbul’dan defalarca mütareke haberi gelmiş, fakat o buna uymaya yanaşmamıştı. Hükümet bu durum üzerine Yüzbaşı Ziya Bey’i teslim emrini tebliğ gayesiyle Medine’ye gönderdi. Fahreddin Paşa buna da aldırmayarak Medine’yi teslim etmemekte direndi ve irade gelmedikçe teslim olmayacağını beyan etti. Fahreddin Paşa bütün tehditlere rağmen İngilizlerin ve Arapların bir şey yapamayacaklarını anlamıştı. Türlü bahanelerle Medine’yi savunmaya devam edecekti. Ancak, bilhassa Yüzbaşı Ziya Bey’in gelmesinden sonra Medine’de askerler arasında bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Askerler artık direnişin gereksiz olduğunu düşünmeye başlamıştı. Yaklaşık dört yıldan beri savaşıyorlardı ve artık yorulmuşlardı. Bir an önce memleketlerine dönerek ailelerine kavuşmak arzusundaydılar. Kumandanlarının teslim olmamasına bir mana vermiyorlardı. Ayrıca Fahreddin Paşa’nın mütareke hükümlerine uymaması İngilizleri de çok endişelendirdi. Yukarıda görüldüğü üzere sürekli Babîlî’ye ve Fahreddin Paşa’ya baskı yapmaya çalışıyorlardı. Fahreddin Paşa’nın Medine’yi bırakmamasının kendi yönünden birçok sebepleri olmalıdır.

Bunları şöyle sıralamak mümkündür⁶⁴:

1- Fahreddin Paşa dindar bir insandı. Böyle mukaddes bir şehri kolay kolay bırakamazdı. Gerekirse burada ölecekti.

2- Medine’nin kudsiyeti buranın farklı bir statüde olmasını gerektiriyordu. Zaten daha önce Medine’nin tahliyesine de askerî sebepler ne olursa olsun razı olmamıştı.

⁶⁴ S.R. Sonyel, aynı makale, s. 357- 365.

3- Askerleri ve kendisi Araplara veya İngilizlere teslim olmak istemiyorlardı. İstanbul'a dönmelerine rıza gösterilmeliydi. Daha sonra bunu teklif etti.

4- Medine ve çevresinde bağımsızlık ilanı ihtimali.

5- Medine'de erzak ve mühimmatın daha uzun süre yeterli olması sebebiyle, barış anlaşmasına kadar direnişin sürdürülmesi.

6- Fahreddin Paşa aldığı emirlere ilaal çimiyor. Padişahın dahi İngiltere'nin baskısı altında olduğunu düşünüyordu.

7- Medine'yi "asî" olarak telakki ettiği Şerif Hüseyin'e değil İbni Suud'a terk etme ihtimali.

8- Zaman kazanarak, çıkabilecek fırsatları değerlendirmek (Hükümet değişikliği gibi).

9- Fahreddin Paşa mütarekenin nizâm ve asayişin muhafazası için yeter sayıda kuvvet bulundurulmasını derpiş eden 16. maddenin Kilikya gibi Hicaz'ı da ihtiva ettiğini düşünüyordu.

10- Karşısında teslim olabileceği kendi rütbesindeki bir İtilaf Devletleri temsilcisi olmaması.

11- Teslim olsa dahi Yenbu'ya kadar Türk Kuvvetlerinin her an saldırıya uğrama ihtimâli vardı.

Fahreddin Paşa'nın teslim olmamasının sebepleri ne olursa olsun ilk elçinin gelmesinden sonra, karargâhta kumandana karşı bir muhalefet başlamıştı. Muhalefetin başını çeken Erkân-ı Harbiye Reis Vekili Kaymakam Emin Bey'di⁶⁵. Aslında Medine müdafaasının başlangıcından itibaren düşman menfi propaganda yapıyordu. Bundan en çok etkilenen kale içindeki Arap subay ve erleriydi. Bunlar önceleri korkularından ses çıkaramamıştı. Ama şimdi Türkler arasında da zararlı haberler çıkmaya başladı. Kumandana karşı muhalefet Yüzbaşı Ziya Bey'in Medine'ye gelmesiyle hızlandı. O sırada Fahreddin Paşa'nın yanında bulunan Naci Kıcıman, Ziya Bey'in gelişi-

⁶⁵ Mehmed Emin, *Harb-ı Umumide Osmanlı Cepheleri Vekayii* (**Askeri Mecmua**, sayı 33'e ek) İstanbul 1338,s.58-59.

ni “Kalenin içine zehirli bir mikrop girdi” diye tavsif eder⁶⁶. Elçi Medine’de rahatça dolaşarak kumandana karşı muhalefetin artmasına sebep oldu. 26 Aralık’da yapılan toplantıda Emin Bey alenen kumandana karşı çıkararak, teslim olunması gerektiğini beyan etmişti. Bu beyan üzerine Fahreddin Paşa Emin Bey’i Erkân-ı Harbiye Vekilliğinden almıştı. Bu cezalandırma Emin Bey’i daha etkin muhalefete sevketti. Kaymakam Emin Bey İstanbul’dan Medine’nin teslimi için emir aldığını iddia ediyordu. Kalenin teslimi taraftarları 27 Aralık gecesi bir toplantı yaptılar. Toplantıda Fahreddin Paşa aleyhine bir isyan düzenlendi. Yapılan plana göre, 42. ve 52. Alaylardan gelecek kuvvetlerle Paşanın karargâhı basılacaktı. Kumandan Medine’nin teslimi için görüşmelere başlamazsa, kendisinden emir ve kumanda salahiyeti alınacak, yerine en yüksek rütbeli subay vekâleten getirilerek İtilâf temsilcileriyle görüşmelere başlanacaktı. Toplantıda Heyet-i Merkeziye imzasıyla Fahreddin Paşa’yı şiddetle tenkid eden bir beyanname hazırlandı. 28 Aralıkta dağıtılan bu gizli beyanname şöyle deniyordu⁶⁷.

“Artık uyanalım... Dersaadet’den gelib avdet eden Topçu Yüzbaşı Ziya Bey vasıtasıyla gönderdiği vesaike itaat etmeyen yalnız Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Kumandanı ile bir kaç dalkavuşu kaldı. O beyinsizler de iyice kanidirler ki, iş olup bittikten sonra burada ölmek, her veçhile beyhudedir ve cinayettir...”

Bu gizli beyanname 42. Alay 1. Taburu Kumandanı Yüzbaşı Ermenekli Osman Bey tarafından Fahreddin Paşa’ya getirildi.

Medine müdafilerinin hastalık, açlık ve türlü yokluklar sebebiyle sarsılmış olan sabrı beyanname ile tamamen yıkılmıştı. Günde 100-150 kişi çeşitli hastalıklardan ve beslenme yetersizliğinden ölmekteydi. Gerçi Fahreddin Paşa iâşe miktarını biraz artırmıştı, ama bu da yeterli değildi.

⁶⁶ N.K.Kıcımın, **aynı eser**, s.401.

⁶⁷ Bu beyannamenin tam metni için bk: **Yakın Tarihimiz, I**, s. 30; N.K.Kıcımın, **aynı eser**, s. 409- 415; F. Kandemir, **aynı eser**, s. 188-196.

Fahreddin Paşa'ya isyana kalkışanlar başta Emin Bey olmak üzere 31 Aralık'ta Uyun istasyonunda toplandılar. Burada verilen karar gereğince, müdafileri kumandana karşı cesaretlendirmek, sağ kalma kudreti olmayan 14.000 insanı kurtarmak ve hükümetin emirlerini bir an önce yerine getirmek maksadıyla, 52. Alay'a bağlı 2. bölük ile birlikte Bir-i derviş'deki Emir Ali karargâhına sığındılar. Aslında Fahreddin Paşa'nın kendilerini cezalandıracağından korkuyorlardı. Kaçarken arkalarından ateş edilmesin diye makinalı tüfekleri ve topları ateş edemez hale getirdiler. Emin Bey, kumandan ve ona inanan 5-10 kişinin kaldığı Harbiye Nezareti'ne bildirdi⁶⁸.

Emin Bey'in bu hareketini öğrenen Fahreddin Paşa çok üzüldü⁶⁹. Boşalan siperlere hemen yeni kuvvetler sevketti. Zaten yapacak fazla bir şey de yoktu. Bu hadise Arapları oldukça cesaretlendirdi. 2 Ocak 1919'da 60 kişilik bir bedevî müfrezesi Uyun'un kuzeyindeki Müdevvere tepe, Sadıkiyye, Makbuliye ve Şükranıyye bahçelerini işgal etti. Fakat Beşiktepe'den atılan toplar asileri derhal kaçmak zorunda bıraktı. Fahreddin Paşa müdafaanın daha iyi yapılabilmesi için 1 Ocak'da El-Ula mıntikasının tahliyesini emretti.

Emin Bey'in teslimi birçok taburun da asilere teslim olmasına zemin hazırladı. 2-3 Ocak'da 42. Alay'a ait Avali'de bulunan iki bölük, bir makineli tüfek takımı ve bu mıntika topçuları silahlı olarak düşmana iltica etti. Ertesi gün bu mıntıkaya bir hecinsüvar bölüğü gönderildi. Ancak bu kuvvet kafi gelmedi. Ve zarurî olarak müdafaa biraz geriye alındı. El-Ula mıntikasının tahliyesi de süratlendirilerek 12

⁶⁸ **ATASE Arşivi**, nr.6/ 8356, Dosya nr. H. 14, s.95-96; **Tasvir-i Efkar**, 2 Şubat 1335; Hidayet Özkök, **Çanakkale'den Hicaz'a (Harp Hatıraları)**, Kayseri 1992, s. 48-49.

⁶⁹ Emin Bey (Akdeniz) daha sonra damadı Arif Büyüktuğrul'a meseleyi şöyle anlatmıştır: “Cephanemiz kalmamış, askerimizin de yiyecek maddesi yok olmuştu. Savunmada boş yere askerlerimizi öldürmekten başka yarar yoktu. Askerlerimizi alıp İngilizlere esir oldum. Bundan ötürü beni Milli Mücadele'ye kabul etmedikleri gibi, Divan-ı Harbe sevk ettiler. Fahreddin Paşa'nın ise Kabe'yi çok zengin hediyeler alıp götürmek için savunmak istediğini de biliyorum. Sonradan ben tapu kadastroda bir iş bulup çalışırken Fahreddin Paşa bir arsa sorunu için yanıma geldi ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaptığı hatayı itiraf etti”. (Afif Büyüktuğrul, **Osmanlı Deniz Harb Tarihi ve Cumhuriyet Donanması, IV**, İstanbul 1984,s.44-45).

Ocak'da tamamlandı. Bi'r-i Maşi ileri siperleri de tahliye olunarak El-İlave'ye çekildi ise de, bir bölük yine düşman tarafına geçti. Gece yansına doğru Uyun mıntıkasındaki 2. yaya estersüvar bölüğü, mıntıka topçuları, Asitepe, Beşiktepe, Cehennem Dağı, Kırmızıtepe ve sair cihetlerdeki piyade, topçu ve diğer sınıflar tamamen düşman tarafına geçti. Bu suretle boşalmış olan siperleri işgal için elde kuvvet kalmamıştı. El-Ula mıntıkasından da henüz kuvvet gelmemişti. Bunun üzerine birinci müdafaa hattı terk olunarak, elde kalan hecin-süvar alayı 55. ve 42. Alayların bir bölüğü ve 178. Alayın ikinci taburuyla 8 kilometre genişliğinde ikinci bir müdafaa hattına çekilmeye karar verildi⁷⁰. Düşmana katılan kuvvetler karşısında çaresiz kalan Fahreddin Paşa teslim taraftarlarına karşı üç beyanname neşretmiştir. Bu beyannamelerde neden teslim olmadığını izah ederek Emin Bey ve diğer teslim olanları alçaklıkla suçladı. Askere sabredilmesini tavsiye etti (3 Ocak 1919)⁷¹. Ancak kumandanın beyannamelerinin hemen hiç bir tesiri olmadı. Artık kimsede sabır kalmamıştı. Kaçan askerîin ardı arkası kesilmiyordu. Medine'deki kuvvetler azaldığından, bedevilerin şehri yağmalama ihtimali de vardı.

Sonunda kalenin teslimi taraftarları Miralay Necib ve Miralay Abdurrahman Beyleri Fahreddin Paşa'yı teslimine ikna etmek için gönderildiler. İki miralay kumandanlarına kaleyi artık müdafaa imkânı kalmadığını, kıtaların birer birer cepheyi terketmekte olduğunu anlatarak, zorakî olarak Araplar ile müzakere yapmalarına izin vermesini temin ettiler. Fahreddin Paşa çaresiz ses çıkarmamak zorunda kalmıştı. Zira o "Hilâfete karşı gelmiş birer asî" olan Şeriflerle asla müzakere etmemek kararında ısrar ediyordu. Fakat en güvendiği arkadaşları bile direnmenin faydasız olduğunu söylemişlerdi.

Bu arada faaliyetlerine Bi'r-i Derviş'de devam eden Emin Bey Cüleycile, Hafire, Hediye ve El-Ula mıntıkasındaki kuvvetlere yeni bir beyanname neşretti. 5 Ocak'la dağıtılan beyannamede Fahreddin

⁷⁰ Mehmed Emin, *aynı eser*, s.59.

⁷¹ Beyannamelerin aslı için bk. *Yakın Tarihimiz*, I, s.29-30, 57-60; N.K. Kıcman, *aynı eser*, s. 421-427; F. Kandemir, *aynı eser*, I, s. 535-536.

Paşa'ya inanılmaması ve bölgedeki kumandanların nasıl hareket edecekleri talimatını ihtiva ediyordu. Ayrıca Medine'yi terk edecek kıtaların yerinde kalmaları istenmekteydi.

4 Ocak 1919'da Miralay Necib, Miralay Abdurrahman, Kaymakam Sabrı ve Baştabib Vekili Yüzbaşı Kemal Beylerden teşekkül eden bir heyet Bi'r-i Derviş'de İngiliz Yüzbaşısı Garland ile teslim görüşmesi yapmak üzere harekete geçti⁷². Bu heyeti Bi'r-i Derviş'de Şerif Ali ve Şerif Abdullah karşıladı. Hemen görüşmelere başlandı. 6 Ocağa kadar devam eden görüşmeler anlaşma ile sonuçlandı. 7 Ocak'ta Mondros Mütarekesinin 16. maddesine göre; Haşimi hükümeti adına Emir Ali, İtilâf devletleri adına Yüzbaşı Garland ve Hicaz Kuvve-i Seferiyesi heyeti arasında Medine'nin tahliyesi ile ilgili bir şartname imzalandı⁷³. Bu şartnamenin maddeleri şöyledir:

1- Emir Ali Beyefendi Hazretleri Medine-i Münevvere'yi tahliye ve terk edecek kumandan, ümerâ, zabitân ve Asâkir-i Osmaniye'nin zaâf-ı vücûd ve taâblarından dolayı memleketlerine sevk ve izamları hususunda Hükûmet-i Hâşimiye'nin mesâi-i hasene ve kâmileleriyle Heyet-i Mütelif-i Düveliyeye'den rica ve tahliye etmesini talep edecektir.

Kuvve-i Seferiye Kumandanı Ferik Fahreddin Paşa hazretleri iş bu şerâitnâmenin imzasından itibaren 48 saat sonra intihâb edeceği ümerâ ile Medine-i Münevvere'den hareket ve Emir Ali Beyefendi hazretlerinin Bi'r-i Derviş'deki karargâhlarının misâfir-i mükerrerem ve muhterem olmak üzere tesrii seferleri mev'uttur.

Tecemmu' ve Sevkıyat:

3-Medine ve civarındaki kıtaat ve müessesât Medine'de demiryolu üzerindeki kıtaat Bu'ire'de tecemmu' edecekler ve esliha-i halîfe ve sakîleyi cephaneleriyle birlikte mevâki-i mezkûrede ma-cedvel

⁷² ATASE Arşivi, nr.6/ 8356, Dosya nr. H. 14,s. 82-85.

⁷³ ATASE Arşivi, nr. 6/ 8356, Dosya Nr. H. 14, s. 93-97; **Yakın Tarihimiz**, I, s. 60, 85-86; N.K.Kıcımın, **aynı eser**, s. 437-444; F. Kandemir, **aynı eser**, I, s. 207-213; **Hicaz, Asir ve Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı**, VI, Ankara 1987, s. 869-872; E. Kedourie, **aynı makale**, s.136-137.

bade'l-ihzâr hemen hareketlerinden önce Emir Ali Beyefendi hazretleri tarafından müntehâb memurlara mazbata karşılığında teslim eyleyeceklerdir. Bu 'ire'de tecemmu' edecek kilimi Buvata'ya trenle naklolunduklarından sonra develerle Buvata'dan Yenbû'l-nahl'e sevkolunacaktır. Şayet Buvata'dan nakil meselesi düçâr-ı müşkülât olursa. Medine-i Münevvere'de içtimâ' olunacak ve esliha ve cephane Medine'de teslim olunarak harekâta hazırlanılacaktır.

Cüleycile ve İlâve'deki kıtaat, esliha-i sakîlesini emir hazretleri tarafından gönderilecek hayvanlarla Medine'ye sevkolunarak orada tüfekleriye cephanelerini kab-le'l-hareke Cüleycile'de teslim ederek gelecek develerle hareket edecektir.

4- Mütârekenâmenin onüçüncü maddesine tevfikân, Medine-i Münevvere'de kıtaat nezdinde mevcut esliha-i hafife ve sakile, cephane ve sâir malzeme-i harbiye ile telsiz-telgraf ve buna mümasil alât ü edevat ve şimendifere ait malzeme-i sabîte ve müteharrikeden hiçbir şey tahrib edilmeyerek, teslim olunacaktır.

Mevâki-i muhtelifedeki lağım lar ve dinamitler vaz'ıları tarafından toplanarak bir kaza vukuuna meydân verilmeyecektir.

5- Dördüncü maddede münderic esliha ve eşya, kıtaat ve memûrîn-i âidesi tarafından izhâr edilecek cedveller ile emir hazretleri tarafından da tayin olunacak heyete mazbata mukabilinde teslim olunacaktır.

6- Bi'l-eümle mîrî hayvanât cedvelleriyle Medine'de baytarlar ve kıtâ'ât tarafından heyet-i müntehibeye mazbata mukabilinde teslim edilecektir.

7- Ümerâ ve zabıtana ait eşyâ-yı zâtiye, nukûd, dürbün ve buna mümasil techizât-ı zâtiye ile Efrâd-ı Osmaniye'nin üzerlerindeki nakid ve eşyayı zâtiyelerine hiçbir kimse tarafından dokunulmayacak, birlikte götürebileceklerdir.

8- Emir hazretleri ümerâdan beherine iki zabıtân ve memurinden beherine bir ve her iki ere bir deve hesabıyla, her katile için 2000 veya buna yakın bir miktar devenin ihzarını temin buyuracaklardır.

9- Umûm zabitân ve efrâd ile hastalardan sevkleri kabil olanların beşer ve altışar gün fasıla ile dört kafilede sevklerinin teminine gayret olunacaktır.

Her kafilenin iaşesi için onar günlük hesabıyla erzak ve bundan başka hastalara muktezî edviye ve cezâ-yı tıbbiye, battaniye, kaput, mutfak edevatı, su ve şâire gibi yolculuğa muktezî malzemenin tedârik ve itası kuvve-i seferiyyeye aittir. Bunların nakline muktezî develer emir hazretleri tarafından itâ buyrulacaktır.

Her kafilede gelecek develerden %20 nisbetinde hastagân için deve tefrik ve itâ olunacak ve kıtaat hafif hastalar için kendilerine müretteb develerden birer deve tahsis ederek tabib ve ilâcıyla beraber götürecektir. Sevkiyât kafilelerine tefrik edilecek hastahâneler için lâ-akal ikişer tabib ve muktezî sıhhiye efradı ve hastabakıcılar memûren birlikte bulundurulacaktır.

10-Şerâitnâmenin imzasından bir hafta sonra birinci kafilenin sevkine başlanacaktır.

Konak Mahalleri:

11- Birinci konak Cifir, İkinci konak Buvata Boğazı, üçüncü konak Kuyubaşı, dördüncü konak Yenbû'1-nahl olacak ve buraya gelen kafile vapuru burada bekleyecektir. Yalnız hastagân doğruca Yenbû'1-bahr'e sevkedilecektir.

12- Yenbû'1-nahl ile Yenbu'1-Bahr arasındaki nakliyâtta memûri mahsûsları tarafından bâlâdaki tertib veçhile develerle icra edilecektir.

13- Yenbu'ul-Bahr'den vapurlara irkâb ve her türlü muavenet ve teşkilât kaza kaymakamı bey üe Binbaşı Berâyet Bey tarafından icra ve temin edilecektir.

14- Nakliyat ve sevkîyâf için Medine'ye gelecek deve kafileleri Urve'de içtima edecek, badehu Medine'den hareket edecek kıtaat ve müessesâta taksim ve nezdlerini" sevkedilecektir.

15- Kumandan Fahreddin Paşa hazretlerinin Medine-i Münevvere'den hareketiyle teslim heyeti Medine'ye geleceklerdir.

16- Birinci kafilenin Medine'den hareketini müteâkib Medine-i Münevvere muhitindeki nukat-ı lâzime cüyûş-ı muntazama-i Haşimiye tarafından işgal olunarak emr-i asayiş ve intizâm temin olunacaktır ve son katile Medine'den hareket edinceye kadar haricden urban ve ahâlinin Medine'ye girmemesi Emir Ali Beyefendi tarafından temin buyurulacaktır.

17- Kıta'ât ve müessesâtın evrâk-ı resmiye ve hesâbiyesine nazaran kasalarında mevcut görünen nakit ve evrâk-ı nakdiye cedvelleleriyle heyet-i müntehibeye mazbata mukabilinde teslim olunacaktır.

18- Kıta'ât ve müessesât hükümete itasına mecbur olduğu hesâb ve muamelâta ait evrak, defâtir, cetvel ve evhamir-i resmiye ile emânet ve muhalledât akçelerini birlikte götürüleceklerdir.

Mevâdd-ı Müteferrika:

19- Demiryolu üzerindeki kıtaatın Buvata ve Medine-i Münevvere'ye nakil esnasında bir güna yolsuzluğa mahal kalmamak üzere şürefâdan ve mıntıka meşâyhinden miktâr-ı kâfi zevat Medine-i Münevvere'den trenle Muhit'ten bi'1-itibâr kıtaatın çekileceği son istasyona kadar memur edilecektir.

20- Harem-i Şerif ve hazine-i Nebevî memûrîn ve müstahdeminin yerlerine memur tayin olununcaya kadar lâ-akal bir buçuk ay ifâyı hizmet edecekler ve maaşlarını alacaklardır.

21- Memûrîn-i mülkiye ve mücavirinden arzu edenler Medine'de kalabileceklerdir.

22- Mülkiye, belediye, mahkeme-i şeriyye, hazine-i nebevî ve hazine-i evkafa ait mebâliğden bi'lümûm ashâb-i hukukun istihkâk-ı nizamileri tesviye olunduktan sonra bakî kalacak mebâliğ, defterlerine göre heyet-i müntehibeye teslim edilecek ve mukabilinde mazbata alınacaktır.

23- Zabitân ve efrâd-ı Osmaniye tarafından ebeveyn ve ailelerine gönderilmek üzere Medine postahânesine bi't-tevdî' İstanbul'dan memûren gelen Yüzbaşı Ziya Bey'e teslim edilen posta havalenameleri İstanbul'a gönderilmediği cihetle, bunların muhteviyatı olan me-

bâliğ Medine postahanesi tarafından hemen ashabına red ve iade olunacaktır.

24- Tahniye, elektrik motorcularıyla trenlerin hareketlerine muktezî makinist ve miktâr-ı kâfi memurun son kafilenin hareketine kadar vazifelerine devam edecekler ve bunlara maaş verilecektir.

25- Hastahanelerdeki ağır ve gayr-ı kabil-i nakl hastalar onları istiâb edecek bir veya iki hastahaneye toplanacak ve bunların netice-i tedavilerine kadar her yüz hasta için bir tabib ve bir eczacı bırakılacaktır.

26- Yol için icâb eden edviye ve sargı malzemesi tefrik edildikten sonra, mütebakisi kâmilen Hükûmet-i Hâşimiye'nin sıhhiye müfettişliğine mazbata mukabilinde teslim edilecektir.

27- Hastagânın akşam konaklarında soğuktan tahaffuzları ve birer sıcak çay ve çorba içebilmeleri için su ve odun ihtiyacâtı o kafilenin sevk ve idaresine memur şürefâ tarafından dalâlet olunacaktır.

28- İşbu şerâitnâmenin ahkâmını tatbik ve icrasına tarafeyn mecburdur.

29- İşbu şerâitname Arapça ve Türkçe nüshateyn olarak bi't-tanzim, Bir-i Derviş'de Emir Ali Beyefendi Hazretlerinin karârgâh-ı Hâşimânelerinde 7 Ocak 1919 Salı günü Arabî saat 9'da imzalandı. Bu anlaşma ile Araplar Türklerin bulunduğu yerlere yaklaşmayacak, Medine ve çevresindeki mevziler ayrı ayrı Emir'in temsilcilerine teslim edilecekti. Bütün silah ve mühimmat Medine'de toplandı. Türkler mayınlı arazileri tahrip ettiler⁷⁴. Fahreddin Paşa bu görüşmeler sırasında askerlerinin silahlarını muhafaza ederek, derhal vatanlarına gönderilmelerini talep etti ise de, bu talep reddedildi. Kendisinin de 48 saat içinde teslimi istendi⁷⁵. Artık Fahreddin Paşa'nın teslim olmaktan başka çaresi kalmadı. Zaten sağlık durumu da pekiyi değildi. Bu durumda 8.1.1919'da Ali Necib Bey'i kendi yerine vekil

⁷⁴ S.R. Sonyel, **aynı makale**, s. 356.

⁷⁵ F.Kandemir, **aynı eser**, s. 215,537.

tain etti⁷⁶. Ali Necib Bey Fahreddin Paşa’nın hastalığını ileri sürerek Araplardan yedi gün süre istedi. Bu istek de kabul edilmedi⁷⁷.

Bu sırada Osmanlı Hükûmeti’ne İngiltere tarafından yeni bir nota verildi. Zira Yemen, Asir, Trablus ve Hicaz hâlâ teslim olmamıştı. Hatta 17 Aralık’da Hudeyde’deki İngiliz kuvvetlerine Osmanlı askerî saldırmıştı. Verilen nota üzerine Osmanlı Hükümeti mütareke hakkında üzerine düşeni yapamadığını kabullendi. Nihayet 5 Ocak’da etkili bir tedbir olarak teslim olmayan kumandanlara, başta Fahreddin Paşa olmak üzere ağır bir uyarı göndermeye karar verdi. Hazırlanan emirde teslim olmayanlara şöyle seslenilmektedir⁷⁸.

“Buna muhalif olarak mütârekemâme ahkâmı malûmu olduğu hâlde yapılacak münferid harekâtın mütecasirlerinin menafi-i aliyye-i vataniyyeyi derpiş edemeyerek evâmîr-i muazzamaya itaat etmemek cürmü ile müttehim olacakları tamimden tebliğ olunur”.

Ancak hazırlanmış bu emir haberleşme vasıtalarının yokluğundan yerine ulaştırılmadı. Aslında “memür-i mahsûs” ile buraya teslim emri tekrar gönderildiğinden, buna da lüzum yoktu⁷⁹.

Hükümetin bu şiddetli emri hazırlamaktaki gayesi İtilâf Devletlerinin mütâreke bahislerine muhalif hareket iddia ederek daha ağır tehditlerde bulunmalarını engellemek ve iyi niyetini nazarlarında isbat etmiş olma⁸⁰.

Medine’de Fahreddin Paşa İtilaf Devletleri’nin temsilcileriyle imzalanmış anlaşma gereğince 9 Ocak günü Bi’r-i Derviş’e doğru yola çıktı. Son bir ziyaret için Ha-rem-i Şerife gitti. Burada ibadeti ni yaptıktan sonra, çok etkilenerek “mücâvir”⁸¹ kalmaya karar verdi. Bahti’l-Mescid’deki bir odaya yerleşti. Fahreddin Paşa’nın fenalaştığı ve bir süre türbede ikamet edeceği Ali Necib Bey’e bildirildi. Oysa kumandanın saat 9’da Medine’yi terk etmesi gerekiyordu. Mi-

⁷⁶ ATASE Arşivi, nr. 6/ 8356, Dosya nr. H. 14, s.84.

⁷⁷ S.R. Sonyel, aynı makale, s.356.

⁷⁸ BOA, BEO, Hariciye, gelen, nr. 341321.

⁷⁹ Aynı vesika, lef 2.

⁸⁰ Aynı vesika, lef 3.

⁸¹ Medine’ye gelen bir müslümanın hayatının sonuna kadar burada kalması.

ralay Ali Necib Bey ve teslim taraftarları Fahreddin Paşa'nın Harem-i Şerifi havaya uçuracağından endişe ediyorlardı. Bunun için Peygamberimizin Türbesi'ni korumak maksadıyla kordon altına aldılar. Fahreddin Paşa'nın hareketinden şüphelenen Ali Necib Bey Harem-i Şerifde Paşa ile görüştü. Medine'yi terk teklifini kabul etmemesi üzerine hapsine karar verildi. Emir Ali'den anlaşmanın diğer maddelerinin uygulanmaya başlanması istendi. Hatta süre kazanmak için Fahreddin Paşa'nın yola çıkamayacak derecede hasta olduğunu tesbit eden bir rapor tanzimi cihetine gidildi. 'Ancak Araplar bunu reddettiler. Durum bir tamimle Medine'de duyuruldu⁸².

Şerif Ali, Fahreddin Paşa'yı karşılamak için Nuri Bey, Şerif Ahmed, İbn-i Mansur ve Harp kabilesi Emiri'ni Medine'ye göndermişti. Bunlar eli boş dönünce Şerif Ali ve Abdullah telaşa düştü. Zira Fahreddin Paşa Peygamberin mezarına sığınmış ve "eğer beni zorla alırsanız mezarla birlikte kendimi uçuracağım" diyordu. Bu Arapları çok rahatsız etti. Nihayet Şerif Abdullah bir miktar kuvvetle Cüleyle'ye gitti. Buradan Ali Necib Bey'i telefonla aradı. Fahreddin Paşa'nın niçin teslim olmadığını sordu. Eğer Paşa teslim olmaz ise bütün kuvvetleriyle Medine'ye saldıracağı tehdidini savurdu⁸³. Ali Necib Bey ertesi sabah saat 5'e kadar müddet istedi⁸⁴. Ali Necib Bey ve arkadaşları Arapların bir hücumla Medine'ye girip, ortalığı kana bulamalarından ve yağma etmelerinden korkuyorlardı. Gerçekten bu bir felaket olurdu. Durumu değerlendiren Ali Necib Bey ve maiyeti karargâhta toplanarak Fahreddin Paşa'yı nasıl teslim edeceklerine karar verdiler. Harem-i Şerife gidilecek. Paşa ve yanındakiler tutuklanarak Araplara teslim edilecekti. Ertesi sabah bunu gerçekleştirecek Miralay Necib Bey, Miralay Abdurrahman Bey, Kaymakam Bağdadlı Sabri Bey, Yüzbaşı Kemal Bey ve bazı erler Harem-i Şerife gittiler. Yan-

⁸² N.K.Kıcımın, **aynı eser**, s. 450- 455; **Yakın Tarihimiz**, I, s. 87; H. Özkök, **aynı eser**, s.51-52.

⁸³ Şerif Abdullah bu telefon konuşmasında: "Necip Bey siz Abdülhamid gibi bir Padişahı tahtından indirmiş orduya mensupsunuz. Fahreddin Paşa'yı niçin kolundan tutup atmıyorsunuz?" demiştir. (N.K.Kıcımın, **aynı eser**, s.456).

⁸⁴ Kral Abdullah, "Hatıralar" Çev. Özcan Erektiren, **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı 11 8 1970), s. 70.

larına Fahreddin Paşa'yı bağlamak için ip, gözleri için de kum, kül, biber aldılar. Şehir içinde de bir takım tedbirler aldılar⁸⁵. Teslim taraftarları ne pahasına olursa olsun Fahreddin Paşa'yı teslim edecekti. Harem-i Şerife gidenler önce Fahreddin Paşa'nın maiyetindekileri etkisiz hale geldiler. Daha yeni kalkmış olan Fahreddin Paşa'ya, Ali Necib Bey vazifesini hakkıyla yaptığını, kadere boyun eğilmesi gerektiğini söyleyerek teslimini istedi. Fahreddin Paşa bunu kabul etmeyince, üzerine atılarak ona kısıkvrak yakalayıp tutukladılar⁸⁶.

Araplar ve İngilizler Fahreddin Paşa'nın teslimini endişe ile bekliyorlardı. Paşa'nın sevkedildiği telefonla Şerif Abdullah'a bildirildi. 10 Ocak sabahı saat 6,30'da Cüleycile'de Araplara teslim edildi⁸⁷. Aynı gün yayımlanan tamimde kumandanın kendi arzusuyla yola çıktığı ve herkesin işiye gücüyle uğraşması duyuruldu. Cüleyci le'de Fahreddin Paşa'yı Şerif Şeref ve Hilmi Paşa karşıladı. Hürmet ve saygı gösterdiler⁸⁸.

Fahreddin Paşa'nın 10 Ocak'da Medine'yi terk ve teslim ettiği haberi İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'ne tebliğ edildi (11 Ocak 1919)⁸⁹. Medine'nin teslimi İstanbul'da büyük bir heyecan uyandırdı. Mütarekenin imzalanmasından

⁸⁵ N.K.Kırcıman, **aynı eser**, s. 456-461.

⁸⁶ F. Kandemir, "Birinci Dünya Savaşında Medine Müdafaası", **Resimli Tarih Mecmuası**, sayı 10 (1950), s. 370; Yakın Tarihimiz, I, s. 123- 124; Mevlana Muhammed Fadlu'r-resul, **Vesikalarla Vehabîliğin İcyüzü**, Çev. A. Faruk Meyan, İstanbul 1976, s. 401; İ.Bozdağ, **aynı makale**, Tercüman, 15 Eylül 1987; H.H.İşık, **aynı eser**, s. 212-218. O zaman Medine'de görevli bir asker olan Gazi Hacı Mehmed, Fahreddin Paşa'nın tesliminin asker üzerinde bıraktığı etki şöyle anlatıyor; " Paşa'yı kaçırın Araplar, daha sonra Paşa'nın kendi mühürü bulunan bildiriler dağıttılar. Bütün bölüklere, bütün askerlere... Paşa'nın teslim olup gittiği yazılıydı. Bu haberin asker üzerindeki etkisi korkunç oldu." (Gazi Hacı Mehmed "Medine Müdafaasını 70 Yıl Sonra Yeniden Yaşamak ya da Çöl Destanını Yazanlar", Röportaj, Sabri Öge, 3-7 Ocak 1988, Tercüman Gazetesi).

⁸⁷ **Türk İstiklal Harbi**, I, Ankara 1962, s. 47; s. Tansel, **Mondros'dan Mudanya' ya Kadar**, Ankara 1977, s. 58; G. Jaschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 1971, s. 34; S. Akşin, **aynı eser**, s. 108.

⁸⁸ Kral Abdullah, "Hatıralar", Çev. Özcan Erektiren, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 10 (1970), s. 69-70.

⁸⁹ **BOA, BEO**, Hariciye, gelen, Kat. Nr. 173 (Belgesinin aslı çıkmadı); **Tasvir-i Efkâr**, 16 Kanun-ı Sani 1335.

bu yana Fahreddin Paşa'nın durumunu yakından takip eden basın bu haber üzerine birçok yazı yazmaya başladı⁹⁰.

Emir Ali, Fahreddin Paşa teslim olduktan sonra kardeşi Abdullah'ı şehirde güvenliği sağlamak ve herhangi bir yağmaya karşı koymak üzere Medine'ye gönderdi. Emir Abdullah 13 Ocak 1919'da şehre girdi⁹¹. Bu Türklerin Medine'yi ve Hicaz'ı kesin olarak kaybettiği tarihtir. Ancak disiplinsiz Arap kuvvetleri şehirde hemen yağmaya başlamışlardır. Fahreddin Paşa tarafından kilitlenip mühürlenmiş bulunan 4850 ev Araplar tarafından zorla açılmış, mobilyaları yağmalanmıştır. Emir Abdullah ile Medine'ye girenler ev ev dolaşıp beğendiklerini alıyor, arzuladıkları evde ikamet ediyorlardı. Bu yağma 12 gün devam etti. Sahipleri Medine'de bulunan evler dahi yağmadan kurtulamadı. Evlerin ancak sekizde biri yağmadan kurtulabildi. Bu olaylar Der'a, Şam ve Haleb'de de yapılmıştır. İngiliz Hariciyesi Young bu hadiseyi şöyle yorumlamaktadır⁹²:

“Arap medeniyeti, Türk medeniyetine kıyasla saati geri çekmekten başka bir şey değildir”

Medine'ye hâkim olan Araplar anlaşma gereği Türk kuvvetlerinin Medine'yi tahliyesine başladı. Anlaşmaya göre, Hicaz Kuvve-i Seferiyesi dört kabile halinde Yenbu'-l-Bahr iskelesine sevkedilecek, buradan gemilerle Mısır'a gönderilecekti. Birinci kabile 17 Ocak'da bütün silahlarını bırakarak yola çıktı. Türklerin güvenlik içinde sahile nakli endişe verici bir durum arz ediyordu. Bilhassa bölgedeki yollara hâkim Harp ve Cüheyne aşiretlerinin kabilelere saldırma ihtimali vardı⁹³. Medine'deki kuvvetlerin Kasım ayındaki mevcudu

⁹⁰ **Tasvir-i Efkar**, 28 Teşrin-i Sani 1334; **Yenigün**, 10 Kanun-ı Evvel 1918; **Yenigün**, 16 Kanun-ı Sani 1918; **Tasvir-i Efkar**, 2 Şubat 1335; **Tasvir-i Efkar**, 3 Şubat 1335; **Yenigün**, 4 Şubat 1919.

⁹¹ **ATASE Arşivi**, nr. 6/ 8356, Dosya nr. H. 14, s. 86-88; N.K.Kıcımın, **aynı eser**, s. 464; **Sabah**, 15 Ocak 1335; **Atı**, 15 Ocak 1335; Yusuf Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türk-lüğün Tarihi**, s. 164; Cemal Kutay, **Milli Mücadele'de Öncekiler ve Sonrakiler**, İstanbul 1963, s. 101.

⁹² S.R. Sonyel, **aynı makale**, s. 367; E. Kedourie, **aynı makale**, s. 137-143.

⁹³ S.R. Sonyel, **aynı makale**, s. 367.

519 zabıt, 10140 neferden ibaretti. Bunlardan 491 subay ile 7545 er Mısır'a 28 Şubat'a kadar nakledildiler⁹⁴. Askerlerin bir kısmı hastalıklardan vefat etti, bir kısmı da çeşitli bölgelere dağıldı. Medine'deki bütün mühimmat ve cephaneye Şerif Hüseyin'e bırakıldı. Medine'nin tahliyesi iyi planlanmış olduğundan, ufak telek aksaklıklar dışında anlaşmaya uygun olarak sağlanmıştır⁹⁵.

Medine teslim oldu, fakat İngilizlerin endişesi sona ermedi. Zira Yemenin de tesliminde bir takım güçlükler meydana geldi. Yemen Kolordusu Kumandanı Ahmed Tevfik Paşa da İngilizler vasıtasıyla gelen mütareke emrinden şüphe ediyordu. Bu sebeble 15 Kasım'da Fahreddin Paşa ile haberleşmek istemişti. İngilizler bunun gereksiz olduğunu iddia ederek iki Türk kumandanını temas ettirmedi⁹⁶.

İngiltere 12 Şubat'ta Yemen'in teslimi için hükümete bir nota verdi. Osmanlı hükümeti Fahreddin Paşa'ya gönderilen heyet gibi buraya heyet göndermenin gereksiz olduğunu düşünüyordu. Ancak İngilizlerin ısrarı üzerine Mirliva Ali Rıza Paşa ile Kaymakam Osman Bey 18 Şubat'ta Yemen'e gönderildi. Yemen teslim oldu. Böylece Türk kuvvetleri Arabistan yarımadasını tamamen boşaltmış oldu⁹⁷.

⁹⁴ M. Emin, **aynı eser**, s. 60.

⁹⁵ Medine'nin tahliyesi ve Araplara bırakılan mühimmat miktarı için bk. N.K.Kıcıman, **aynı eser**, s. 445-487; F. Kandemir, **aynı eser**, s. 230-257.

⁹⁶ Asaf Tanrıku, **Yemen Notları**, Ankara 1965, s. 123-124.

⁹⁷ **BOA, BEO**, Hariciye, gelen, nr. 341655: Meclis-i Vükela Mazbatası, nr. 214, 17 Şubat 1335.

